

LIETUVOS KARIŲ UNIFORMŲ ANTSIUVAI 1918–2008 M.

Jonas VAICĖNONIS
Vytauto Didžiojo universitetas

Įvadas

Uniforminis antsiuvas – tai skydo, apskritimo, rombo, stačiakampio ar kitokio pavidalo ženklas, dažniausiai nešiojamas ant kairės uniforminių drabužių rankovės, aukščiau alkūnės, žymintis priklausymą valstybei, institucijai, tarnybai, daliniui, mokslo įstaigai, visuomeninei organizacijai, tam tikrais atvejais – asmens pareigas, laipsnį, profesiją, specializaciją, sužeidimą, taip pat turintis daugelį kitų reikšmių. Antsiuvuose paprastai naudojamos įvairios emblemos, herbai ir heraldikos simboliai, vardaženkliai, valstybių vėliavų spalvos ir pavadinimai. Šiuolaikiniai antsiuvai dažniausiai gaminami dviejų rūšių: 1. spalvoti – paradinei, išeiginei ir kasdieninei uniformai; 2. nespalvoti (paprastai tamsiai žaliame fone juodi simboliai) – lauko uniformai žymėti. Kalbant apie Lietuvos kariuomenės antsiuvus, kurie tvirtinami prie karių uniformų, reikia pasakyti, kad iki šiol nėra aiškiai nustovėjusios antsiuvų ir jų porūšių terminologijos. Tiesa, ir kitose valstybėse tokios bendros sistemos ir terminologijos taip pat nėra. Tad, prieš pradėdami pasakojimą, pasiūlysime savąjį jos variantą, tikėdami, kad tai paskatins mokslinę specialistų diskusiją.

Iš pradžių įvardysime pirmąjį ir pagrindinį šioje hierarchinėje sistemoje uniformos *antsiuvą – skiriamąjį ženklą*. Šiai kategorijai priskirsime visus antsiuvus, kurie yra kariuomenės rūšies, karinio dalinio, institucijos, įstaigos ar organizacijos simboliai. Antruoju pavadinysime *specialybės antsiuvą*, kuris žymi asmens profesiją ar atitinkamą specializaciją. Trečiuoju – *antsiuvą – nacionalinį simbolį*, kuris rodo valstybinę priklausomybę. Ketvirtuoju – *ševroną* ir jo atmainas, kuris dažniausiai žymi laipsnius, tarnybos trukmę, sužeidimus. Be jų, dar naudojami *apykablės antsiuvai, uniforminiai raiščiai* ir kitokie retesni antsiuvai.

Specialių šios karių uniformos detalės – antsiuvo – tyrimų iki šiol Lietuvoje nebuvo atlikta. Šiandien galime kalbėti tik apie šio straipsnio autoriaus monografiją, skirtą XX a. Lietuvos karių uniformoms ir lengvajai ginkluotei¹, kurioje minėta tema yra tik kur kas platesnio tyrimo fragmentas. Kartu reikėtų paminėti keletą apžvalginių darbų, kuriuose tiesiog buvo pristatomi įvairių žmonių, besidominčių šių skiriamųjų ženklų kolekcionavimu, rinkiniai². Tad natūraliai atsiradusi tokių tyrimų ir tokio pobūdžio publikacijų spraga, kartu ir domėjimasis Lietuvos kariuomenės uniformos istorija, paskatino imtis šio tyrimo. Tiesa, reikia pripažinti, kad ir šis tyrimas šiandien viso labo yra tik tokios veiklos pradžia ir nepretenduoja į išsamų ir baigtinį darbą. Tikimės, kad šiuo straipsniu pavyks bent iš dalies užpildyti esamą spragą, kita vertus, paskatinti kitus, besidominčius šia tema, atlikti naujus tyrimus.

Būtent šiame straipsnyje ir pamėginsime apžvelgti anksčiau aptartus antsiuvus, kurie įvairiais XX a. laikotarpiais buvo dėvimi Lietuvos kariuomenės ar atskirų lietuviškų karinių dalinių karių. Dėmesys bus sutelktas į *antsiuvus – skiriamuosius ženklus, specialybės ir nacionalinių simbolių antsiuvus*. Pagrindinis mūsų tikslas – minėtus antsiuvus pristatyti, aptarti jų simboliką, pagal galimybes atskleisti šių uniforminių ženklų kilmę, pakomentuoti kūrybinį procesą, įvardyti jų kūrėjus.

Straipsnyje apimamas 1918–2008 m. laikotarpis – chronologiškai aptariama devyniasdešimt Lietuvos Respublikos kariuomenės ir kartu lietuviškų karių uniformų antsiuvų istorijos ir raidos metų. Pirmoji data simbolizuoja pirmųjų antsiuvų atsiradimo ir nešiojimo Lietuvos Respublikos kariuomenėje faktą. Antroji žymi šiandieną, nes ir straipsnio sumanymas buvo pateikti išsamią tyrimo objekto apžvalgą nuo jo atsiradimo iki nūdienos.

Rengiant straipsnį naudotasi įvairiais šaltiniais: su šia tema tiesiogiai susijusiais dokumentais, atitinkamais įsakymais kariuomenei, Krašto apsaugos ministerijos dokumentais, uniformos dėvėjimo taisyklėmis ir nuostatais, taip pat atsiminimais ir įvairiais tekstais, bent fragmentiškai užsimenančiais apie mūsų nagrinėjamą objektą. Atliekant tyrimą pravertė gausi ikonografinė medžiaga ir įvairūs eksponatų rinkiniai, esantys Vytauto Didžiojo karo, Lietuvos nacionaliniame, Genocido aukų ir kituose muziejuose, taip pat privačios kolekcijos.

Tekstą suskirstėme į keturis skyrelius, kuriuose apžvelgėme atskirus Lietuvos karių uniformų antsiuvų raidos etapus. Pirmajame aptarėme 1918–

¹ J. Vaičenonis, *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, 262 p.

² I. M. Czachorowski, *Litewskie Insygnia Wojskowe*, Wrocław, 1999, 14 s.; K. Starinskas, *Kario ženklas – profesijos simbolis ir atmintis, Kardas*, 2006, nr. 4, p. 53–54, 3 – viršelis.

1940 m. laikotarpį, antrąjį skyrėme Antrajam pasauliniam karui, trečiajame nagrinėjome 1944–1953 m. Lietuvos partizanų, ketvirtajame – šiuolaikinės Lietuvos kariuomenės uniformų antsiuvus. Tiesa, paskutinis skyrelis galėtų pretenduoti į atskirą straipsnį ar net studiją, todėl jame pristatėme tik bendrąsias uniformų antsiuvų raidos tendencijas.

Uniformų antsiuvų istorijos ištakomis galime laikyti XVIII a., kai įvairių pasaulio kariuomenių uniformose specialiais antsiuvais (dažniausiai aukso ar sidabro spalvos galioninėmis juostelėmis) buvo išskiriami tam tikrų specialybių kariai – būgnininkai, trimitininkai, muzikantai. Panašiais simboliais XVIII a. pabaigoje išsiskyrė Lenkijos ir Lietuvos valstybės kariuomenės būgnininkai. XIX a. pradžioje įvairūs nacionalinę priklausomybę ir specialybę žymintys antsiuvai pradėdami nešioti Prancūzijos kariuomenėje. 1831 m. sukilimo metu Lietuvoje specialiais antsiuvais išsiskyrė Juozapo Zenkavičiaus vadovaujamas dalinys. Šio dalinio kariai ant juodo munduro nešiojo baltą antsiuvą, vaizduojantį kaukolę su sukryžiuotais kaulais³. Šį antsiuvą tikriausiai galima vadinti pirmuoju Lietuvos karių uniforminiu antsiuvu. XIX a. antroje pusėje atsirado uniforminių antsiuvų, kurie buvo skiriamasis karinio dalinio ženklas. 1862 m. JAV pilietinio karo metu generolas Philipas Kearny (1815–1862) įvedė specialius ženklus savo korpuso divizijoms skirti. Tai buvo įvairių formų audinio gabalėliai, prisūti prie galvos apdangalų. Pirmieji juos pradėjo nešioti korpuso karininkai, o vėliau ir kiti kariai. Toks žymėjimo būdas netrukus išplito visoje JAV kariuomenėje.

Uniforminiai antsiuvai – *skiriamieji ženklai*, kokius mes šiandien esame įpratę matyti, pirmą kartą oficialiai buvo patvirtinti baigiantis Pirmajam pasauliniam karui. 1918 m. vasarą JAV kariuomenės 81-osios pėstininkų divizijos kariai prieš išplaukdami į Europą ant savo uniformų mundurų kairės rankovės prisisiuvo siuvinėtus ženklus su miškinės katės simboliu (divizijai buvo prigijęs „Laukinės katės“ pavadinimas). Atplaukę į Europą ir išsilaipinę Prancūzijoje, kiti JAV kariuomenės daliniai perėmė šią mintį – pradėjo gaminti ir dėvėti panašius antsiuvus, tačiau tai vis dar buvo neoficialu. Oficialiai šie atskiras divizijas žymintys antsiuvai buvo įteisinti 1918 m. spalio 19 d.⁴ Netrukus antsiuvai kaip dalinių, tarnybų ir valstybių skiriamieji ženklai paplito ne tik JAV, bet ir Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Rusijos, Lenkijos ir kitų valstybių kariuomenėse⁵.

³ J. Jaworski, Rok 1831: Listopadowe trupie główki, *Militaria*, 1999, nr. 8, s. 28.

⁴ J. Krzywania, *Oznaki armii USA 1941–1985*, c. I, Warszawa, 1992, s. 3.

⁵ G. Rosignoli, *The Illustrated Encyclopedia of Military Insignia of the 20 th Century*, Quarto Publishing plc, 1997, p. 151, 162–163.

1918–1940 m. Lietuvos Respublikos kariuomenės uniformų antsiuvai

Lietuvos Respublikos kariuomenėje uniforminiai antsiuvai atsirado pradėjus jų kurti – 1918 m. pabaigoje. Šiandien galima sakyti, kad apskritai tai buvo pirmieji Lietuvos karių skiriamieji ženklai. Šie tautinės vėliavos spalvų (geltona, žalia, raudona), trikampio viršūnė į viršų formos antsiuvai buvo siuvami ant kairės rankovės, kiek aukščiau alkūnės⁶. Jie žymėjo nacionalinę priklausomybę ir buvo pirmieji uniformoje panaudoti valstybės simboliai. Trikampio antsiuvo apatinė dalis buvo 6,3–6,5 cm, o šoninė kraštinė 7,1–8 cm ilgio⁷. Juos siuvosi patys savanoriai, jiems padėjo ir moterys⁸. Trikampiai antsiuvai buvo antspauduojami pulko antspaudu, kad būtų galima atskirti karį nuo persirengusio šnipo⁹. Karininkai, skirtingai nuo karių, nešiojo, taip pat kaip ir trikampius, tautinių spalvų raiščius, užrištus ant kairės rankovės¹⁰. Šiuos ženklus kariai naudojo neilgai. Labai greitai jų vietą uniformoje užėmė pirmosios kepurės su geltonu lankeliu, į kurias buvo įsegama kokarda su Vyčiu. 1919 m. pradėjus standartizuoti karių aprangą ir vasario mėnesį įvedus laikinąją uniformą¹¹, trispalvių trikampių antsiuvų ir tautinių spalvų raiščių nebeliko. 1919 m. kartu su pirmosiomis uniformomis atsirado ir pirmieji *specialybės antsiuvai*, kurie žymėjo kario specialybę. Iš jų reikėtų paminėti ikonografijoje aptinkamus ovalo formos antsiuvus su sunkiojo vokiško kulkosvaidžio „Maxim 08“ siluetu, nešiojamus ant kairės uniforminio munduro rankovės, aukščiau alkūnės. Taip pat galime spėti, kad tokius antsiuvus dėvėjo kulkosvaidininkai. Šie antsiuvai į Lietuvos Respublikos kariuomenės uniformą atkeliavo iš Vokietijos. Būtent 1919 m. pirmoje pusėje daug pirmųjų uniforminių drabužių buvo gauta iš Vokietijos kariuomenės ir pritaikyta Lietuvos kariuomenės poreikiams. Kartu su jais atkeliavo ir kulkosvaidininko specialybę žymintys antsiuvai, kurie Vokietijos kariuomenėje buvo įvesti Pirmojo pasaulinio karo metais.

⁶ *Savanoris 1918–1920*, Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių knyga, Kaunas, 1929, p. 90; P. Ruseckas, *Savanorių žygiai*, Vilnius, 1991, t. 1, p. 65.

⁷ Savanorio sermėga, Vytauto Didžiojo karo muziejus, daiktų rinkinys, E-255.

⁸ *Savanoris 1918–1920*, Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių knyga, Kaunas, 1929, p. 78; P. Ruseckas, *Savanorių žygiai*, Vilnius, 1991, t. 1, p. 65.

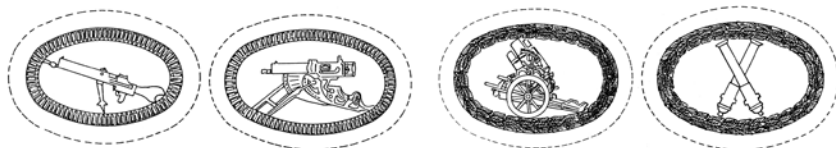
⁹ *Savanoris 1918–1920*, Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių knyga, Kaunas, 1929, p. 83.

¹⁰ *Savanoris 1918–1920*, Lietuvos ..., p. 75.; Butkus S., Kada atsirado mūsų trispalvė, *Karys*, 1960, nr. 3, p. 88–89; *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas*, Kaunas, 1919 m. sausio 8 d., Nr. 13, § 1.

¹¹ *Krašto apsaugos ministerijai įsakymas*, Kaunas, 1919 m. vasario mėn. 21 d., Nr. 35.

Remiantis ikonografinė medžiaga nustatyta, kad maždaug 1920 m. baltos spalvos antsiuvus su raudonu kryžiumi nešiojo sanitarijos tarnybos kariai. Tiesa, reikia pažymėti, kad tokių antsiuvų nešiojimo reikalavimai nei 1919 m. įsakyme Krašto apsaugos ministerijai dėl laikinosios uniformos, nei 1920 m. įsakyme Lietuvos kariuomenei nebuvo reglamentuoti. Tikėtina, kad tai buvo sanitarijos tarnybos karių ar jų vadovybės inicijuoti uniforminiai ženklai, kurie buvo nešiojami vykstant intensyvioms kovoms dėl valstybės Nepriklausomybės.

Lietuvos Respublikos kariuomenėje plačiau įvairius uniforminius antsiuvus imta nešioti XX a. trečiajame dešimtmetyje. 1923 m. įvedant naują uniformą ir jos dėvėjimo taisykles įvairių tarnybų taikytojams buvo numatyti *specialybę žymintys antsiuvai*, kuriuos kariai privalėjo nešioti ant kairės munduro rankovės, 6 cm aukščiau alkūnės, lengvųjų kulkosvaidžių komandų taikytojams – geltonos spalvos ovalas su uždedamu (greičiausiai metaliniu – J. V.) lengvojo kulkosvaidžio ženkliuku, apvestu aukso (sagų spalvos) kulkosvaidžio šovinių juostą primenančiu lankeliu. Lengvojo kulkosvaidžio prototipu buvo pasirinktas vokiškas lengvasis kulkosvaidis „Maxim 08/15“. Sunkiųjų kulkosvaidžių komandų taikytojams buvo skirti raudonos spalvos ovalai su sunkiojo kulkosvaidžio silueto ženkleliu, apvestu aukso (sagų spalvos) kulkosvaidžio šovinių juostą primenančiu lankeliu. Sunkiojo kulkosvaidžio prototipu pasirinktas vokiškas sunkusis kulkosvaidis „Maxim 08“. Beje, šis antsiuvas beveik idealiai sutapo su tuo, kurį Lietuvos Respublikos kariuomenės kulkosvaidininkai nešiojo 1919 m. Minosvaidžių dalyse taikytojams buvo skirti kitokie antsiuvai – juodi ovalai su geltonu kraštu, kurių centre buvo aukso (sagų spalvos) lauro lapų vainikėliu apjuostas minosvaidžio siluetas. Minosvaidžio prototipu pasirinktas vokiškas 1916 m. modelio Erhardto sistemos minosvaidis M16. Artilerijos taikytojams numatytas juodo ovalo formos raudonu kraštu antsiuvas, kurio centre buvo dviejų sukryžiuotų patrankų simbolis, apjuostas aukso (sagų spalvos) lauro lapų vainikėliu¹².

1 pav. 1923 m. įvairių tarnybų taikytojų uniformos antsiuvų projektai

¹² Įsakymas kariuomenei, Kaunas, 1923 m. kovo mėn. 27 d., Nr. 53, § 9.

Tų pačių 1923 m. uniformos aprašyme pateikti ir keturi specialybę žymintys šešių centimetrų skersmens apvalūs antsiuvai su atitinkamais simboliais. Baltos spalvos antsiuvas su raudonos spalvos kryžiumi buvo skirtas kariuomenės medicinos felčeriaus, baltos spalvos su mėlynos spalvos pasagos simboliu – veterinarams, slepiamosios (chaki – J. V.) spalvos su mėlynos spalvos pasagos simboliu – kalviams, toks pat (slepiamosios spalvos), tik su raudonos spalvos žaibų simboliu – telefonistams. Tiesa, reikėtų pažymėti, kad šie antsiuvai, skirtingai nei taikytojų, turėjo būti nešiojami ant abiejų uniforminio munduro rankovių, aukščiau alkūnių. Taip pat buvo numatyta ir viena išlyga: medicinos ir veterinarijos studentai ar gydytojai, besimokantys rikiuotės Karo mokykloje ir dėvintys kariūnų uniformas, turi nešioti ne baltos, o slepiamos spalvos antsiuvus su atitinkamais sidabriniais siūlais išsiuvinėtais specialybės simboliais¹³.

Tiesa, šiandien sunku pasakyti, ar tikrai šie antsiuvai buvo nešiojami, ar tai buvo tik įstatymo norma, kuri realiame gyvenime nebuvo įgyvendinta. Šių eilučių autoriui iki šiol neteko aptikti ikonografinės medžiagos, kuri liudytų įvairių kariuomenės tarnybų taikytojams ir tam tikrų specialybių kariams skirtų antsiuvų dėvėjimo faktą.

1924 m. kovo mėnesį buvo patvirtinti Lietuvos Respublikos karo aviacijos uniformos aksesuarai – aviatoriaus specializaciją – karo lakūnų ir oro žvalgų specialybes – žymintys antsiuvai ir jų dėvėjimo taisyklės¹⁴. Antsiuvai buvo tvirtinami aukščiau dešinės uniforminio munduro kišenės. Juos turėjo teisę nešioti tik įgiję karo lakūno arba oro žvalgo specialybę aviatoriai, atliekantys tikrąją karo tarnybą ar išleisti į atsargą paliekant teisę dėvėti uniformą. Ištarnavusieji aviacijoje ne mažiau kaip 10 metų įgydavo teisę šiuos ženklus nešioti visada. Antsiuvai buvo stačiakampio formos (2,5 x 10 cm), pasiūti iš juodos spalvos gelumbės. Juose baltais siūlais (įsakyme nurodoma, kad šilko – J. V.) išsiuvinėtas stilizuotas simbolis – išskleisti sparnai, kurių viduryje taip pat buvo išsiuvinėti du sukryžiuoti kalavijai ir virš jų dvigubas Jogailaičių (įsakyme nurodoma – Vyčio – J. V.) kryžius, o po kalavijais – raidės L (lakūnas) arba Ž (žvalgas). Šie aviatoriaus specializaciją žymintys antsiuvai nešioti iki pat 1940 metų, kai Lietuvos kariuomenė buvo likviduota. Tiesa, reikia pažymėti, kad per tuos šešiolika antsiuvų egzistavimo metų šiek tiek kito tik bendra siuvinėto pešinio stiliatika.

Remiantis ikonografinė medžiaga, 1927–1932 metais apvalius specialybės antsiuvus su dantyto rato simboliu nešiojo Vidaus reikalų ministerijai priklausančio pakrančių apsaugos laivo „Prezidentas Smetona“ mechanikai.

¹³ Ten pat, § 10.

¹⁴ *Krašto apsaugos ministerio įsakymas*, Kaunas, 1924 m. kovo mėn. 11 d., Nr. 38, § 6.

1933 m. ši laivą perdavus Krašto apsaugos ministerijos žinion ir 1935 m. rugpjūčio 1 d. įsteigus Lietuvos karinį laivyną, Lietuvos kariuomenės mokomojo karo laivo „Prezidentas Smetona“ įgulai buvo nustatyta ir nauja karo laivyno uniforma¹⁵. Jos aprašymuose minėti mechanikų antsiuvai nebuvo aprašyti, o ir ikonografinės medžiagos, kad tokie antsiuvai ir toliau buvo nešiojami, nepavyko rasti. Tikėtina, kad, įvedus naują uniformą, šių antsiuvų buvo atsisakyta. Kita vertus, į šį klausimą galėtų padėti atsakyti tik tolesni tyrimai.

Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje Lietuvoje įvairius uniforminius antsiuvus dėvėjo *Lietuvos šaulių sąjungos*, taip pat tautinės jaunimo organizacijos *Lietuvių jaunimo draugijų sąjunga*, sutrumpintai vadinamos *Santara*, kuri 1923–1939 m. veikė Klaipėdos krašte, nariai. Tačiau tai jau kito darbo tema.

Bandant atsakyti į klausimą dėl čia aptartų kariuomenės antsiuvų autorystės šiandien trūksta konkrečių dokumentų, kuriais būtų galima įvardyti vieną ar kitą antsiuvą sukūrusį asmenį. Tegalime daryti prielaidą, kad kūrėjai ar bent jau idėjų autoriai galėjo būti tie patys asmenys ir dailininkai, kurie buvo įtraukti į kariuomenės uniformų kūrimo komisijas. Tarp jų galėjo būti ir ne vieną kariuomenės uniformos elementą sukūrus dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, ir brigados generolas Vladas Nagius-Nagevičius – vienas aktyviausių uniformų kūrimo iniciatorių, taip pat daugelis kitų. Žvelgiant į Pirmosios Lietuvos Respublikos metais egzistavusius ar tik reglamentuotus antsiuvus ir bandant atskleisti jų kilmę, galima pastebėti, kad 1923 m. reglamentuotiems kariuomenės taikytojų ir specialybes žymintiems antsiuvams, be abejojimo, įtakos turėjo ir vokiečių uniformos elementai bei tradicija.

Lietuviškų karinių dalinių antsiuvai Antrojo pasaulinio karo metais

1940 m. vasarą Lietuvos Respubliką okupavus Sovietų Sąjungai, buvo likviduota ir Lietuvos kariuomenė, kartu nebenešiojama ir jos uniforma. 1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, išplėskė Lietuvių aktyvistų fronto organizuotas sukilimas. Birželio 23 d. buvo paskelbta apie Lietuvos valstybingumo atkūrimą. Įvykių sūkuryje dalis 29-ojo šaulių teritorinio korpuso dalinių, likvidavusių tarybinius karininkus, perėjo į vokiečių pusę tikėdamiesi, kad bus atkurtos Lietuvos ginkluotosios pajėgos, kurios tarnaus savo šalies interesams. Tačiau atsitiko kitaip. Vokiečiai iš Lietuvos kariuomenės likučių pradėjo formuoti sau naudingus junginius: Apsaugos

¹⁵ G. Surgailis, *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940*, Vilnius, 2003, p. 72–88.

batalioną – sargybos, Tarnybos batalioną – policijos, Darbo batalioną – pionierių funkcijoms vykdyti. Pradėjus formuoti Ketvirtąją batalioną, visi batalionai buvo pavadinti Lietuvos savisaugos daliniais. 1941 m. vasarą, vokiečiams žaibiškai veržiantis gilyn į Sovietų Sąjungos teritoriją ir Lietuvai iš vokiečių karinės valdžios patekus į civilinę, batalionai buvo pavadinti lietuvių apsaugos daliniais. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė nusprendė steigti policijos batalionus, tačiau jai buvo leista formuoti tik nuo vokiečių administracijos priklausomus karinius policijos dalinius. 1941 m. buvo sukurti vadinamieji savisaugos (apsaugos), 1943 m. – statybos (inžinerijos) batalionai, 1944 m. – Lietuvos vietinė rinktinė, Tėvynės apsaugos rinktinė ir kiti smulkesni kariniai daliniai¹⁶.

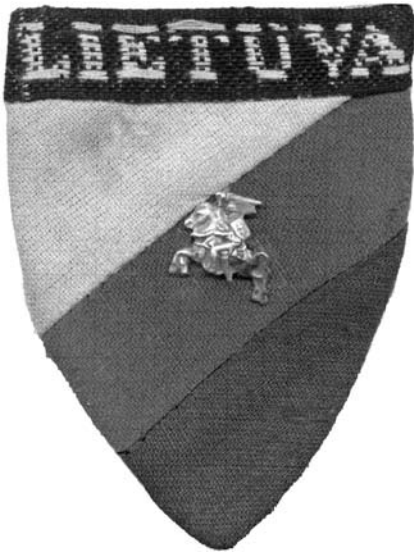
Policijos daliniuose tarnaujantys žmonės buvo aprengti specialiomis uniformomis, pasiūtomis iš nuo 1939 m. nebenaudojamų juodų SS dalinių karių uniformų, kurių apykaklė, rankogaliai ir šoninių kišenių atvartai buvo apsiuvi žaliu, žydrų ir pilkų atspalvių medžiaga. Šiai uniformai buvo pritaikyta skiriamųjų ženklų sistema, išsiskirianti ant rankovių nešiojamomis varnelėmis (ševronais) – raidės V pavidalo antsiuvais. Kaip nacionalinis skiriamasis ženklas ant uniformos kairės rankovės buvo nešiojami įvairių variantų skydo (renesansinio, klasicistinio) formos, tautinių spalvų (geltonos, žalios, raudonos) antsiuvai¹⁷. Šios trispalvės juostos juose buvo išdėstytos skirtingai. Klasicistinio skydelio formos antsiuvuose jos buvo horizontalios, renesansinio – įstrižos, einančios iš dešinės į kairę.

Lietuvių statybos batalionų, kuriuos 1943 m. po nepavykusio bandymo sukurti lietuvišką SS legioną suformavo „Šiaurės“ armijos grupės vadovybė, kariai ir karininkai nešiojo standartines *vermachto* uniformas su vokiškais antpečiais ir apykaklės antsiuvais. Ant švarko kairiosios rankovės, panašiai kaip ir lietuviškuose policijos daliniuose, buvo nešiojamas įstrižai išdėstytų trijų spalvų (geltonos, žalios, raudonos), gotikinės formos skydelis, kurio viršuje juodos spalvos fone buvo siuvinėtas baltas užrašas „LIETUVA“. Šio modelio antsiuvai buvo dėvimi tiek savisaugos, tiek policijos, tiek Vietinės rinktinės karių 1942–1944 m. Kai kurie iš šių antsiuvų papildomai buvo puošiami įsegamu metaliniu Vyčio simboliu¹⁸. 1944–1953 m. išsaugotus minėtus antsiuvus nešiojo dalis Lietuvos partizanų.

¹⁶ J. Vaičenonis, *Lietuvos karių ...*, p. 142–143, 152; P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008, p. 12.

¹⁷ С. Дробязко, А. Карашук, Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС, 2000, Москва, с. 24; Henry L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War II 1939–1945*, Chicago, 1998, p. XX–XXI.

¹⁸ J. Vaičenonis, *Lietuvos karių ...*, p. 156.

2 pav. Savisaugos, policijos dalinių ir Vietinės rinktinės karių 1942–1944 m. nešiotas antsiuvas

antsiuvus su nacionaline simbolika. Vienas tokių karinių dalinių buvo suformuotas 1945 m. britų pajėgų sudėtyje esančio generolo Vladislavo Anderso vadovaujamo 2-ojo lenkų korpuso 2-ajame motorizuotajame komandosų batalione, kuris dalyvavo karo veiksmuose Italijoje. Tai buvo 2-osios šturmo kuopos 2-asis būrys, jame tarnavo lietuviai. 1945 m. balandį batalioną sudarė daugiau kaip 800 karininkų, puskarininkių ir eilinių. Kiekviename bataliono būryje tarnavo per 30 karių, jie dėvėjo standartinę 1937–1940 m. modelio D. Britanijos sausumos kariuomenės uniformą. Vadovaudamasis britų karinės uniformos dėvėjimo nuostatais, kiekvienas karys ant abiejų kovinės uniformos rankovių nešiojo atitinkamą komplektą siuvinėtų skiriamųjų ženklų, pagal kuriuos buvo galima nustatyti kario dalinį, diviziją, korpusą, tautybę ir kt.²¹ Jau pasibaigus kariniams veiksams, dar Italijoje buvo sukurtas lietu-

Greta aprašytų ženklų pasitaikydavo ir įsakymais nereglamentuotų nacionalinės simbolikos (Vytis, Gedimainaičių stulpai) uniformų elementų¹⁹.

1944 m. buvo sukurti vokiečių kariuomenės savanoriškų nacionalinių dalinių ženklai, tačiau jie praktiškai nebuvo naudojami. Lietuviams, kaip ir kitų tautybių kariams, skirti buvo numatytas renesansinio skydo formos, raudonos spalvos antsiuvas, kurio centre buvo pavaizduoti baltos spalvos Gedimainaičių stulpai, o viršuje žaliame fone geltonos spalvos raidėmis buvo užrašyta „LITAUEN“²⁰.

Antrojo pasaulinio karo metais lietuviai tarnavo ir kitų valstybių kariuomenėse. Kai kuriose jų buvo suformuoti net atskiri lietuvių daliniai. Jie rengėsi nešioti ar nešiojo

¹⁹ С. Дробязко, А. Карашук, Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС, 2000, Москва, с. 24.

²⁰ С. Дробязко, А. Карашук, Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС, 2000, Москва, с. 5.; J. Vaičenonis, *Lietuvos karių ...*, p. 154.

²¹ J. Rutkiewicz, 1945 metų lietuviai sąjungininkai, *Karo archyvas*, Vilnius, 2002, t. 17, p. 206–207.

vius karius išskiriančio antsiuvo projektas. 1945 m. gegužės 30 d. šį 2-ojo komandosų bataliono lietuvių karių skiriamąjį ženklą (aprašymą ir nešiojimo tvarką) patvirtino dalinio vadas majoras Vladislavas Smrokovskis. Tai buvo skydo nukirstais viršutiniais kampais formos trispalvis (horizontaliai išdėstytomis spalvomis – J. V.) 8,5 cm aukščio ir 5,5 cm pločio antsiuvas, apsiūtas aukso spalvos virvele, kurio viduryje turėjo būti pritvirtintas apvalus 2 cm skersmens raudonos spalvos metalinis skydelis su baltos spalvos Vyčio simboliu centre. Antsiuvą buvo numatyta dėvėti ant uniforminio švarko kairės rankovės, 15 cm virš rankogalio. Tačiau šis gražus sumanymas greičiausiai nebuvo įgyvendintas. Tai padaryti sutrukdė pasibaigus karui, 1945 m. rudenį, vykusi karių demobilizacija, kartu ir vėlesnis 2-ojo lenkų korpuso perdiskavimas į Didžiąją Britaniją²².

Lietuvos partizanų uniformos antsiuvai 1944–1953 m.

1944 m. Lietuvoje prasidėjo partizaninis karas, kuris tęsėsi beveik dešimtmetį, iki 1953 m. Spontaniška pasipriešinimo sovietinei okupacijai kova palaipsniui virto organizuota. Stodami į kovotojų gretas, partizanai jautėsi esą Lietuvos Respublikos kariuomenės funkcijų perėmėjai, jos tradicijų tęsėjai, kovojantys dėl valstybės nepriklausomybės. Dėl šios priežasties buvo stengiamasi kovotojus aprengti lietuviškomis, kariuomenės tradicijas atitinkančiomis uniformomis. Tačiau karinės valstybės institucijos uniforma turėjo būti dėvima ne tik dėl Lietuvos valstybingumo tęstinumo, bet ir norint partizanų būriuose sustiprinti drausmę ir tvarką. Ėmus dėvėti karinę uniformą, pradėti naudoti ir įvairūs papildomi jos elementai. Taip siekta ne tik pabrėžti nacionalinę priklausomybę, bet ir atskirais simboliais pažymėti vieną ar kitą struktūrinį partizanų vienetą. Tokie papildomi uniformos elementais buvo įvairūs raiščiai, antsiuvai ir ženklai, pavyzdžiui, už pasižymėjimą ypatinga drąsa mūšiuose, sąžiningą pareigų vykdymą, taip pat žymintys sužeidimus²³. Tradiciją dėvėti kario uniformos antsiuvus, kaip skiriamuosius ženklus ir nacionalinius simbolius, partizanus, manome, paskatino analogiškų ženklų nešiojimo tradicijos Vokietijos kariuomenėje Antrojo pasaulinio karo metais.

Pirmieji antsiuvai ir įvairūs raiščiai partizanų uniformoje atsirado prasidėjus partizaniniam judėjimui. 1944–1945 m. didelėje Lietuvos teritorijos dalyje veikę partizanai, pasivadinę Lietuvos laisvės armija – Vanagai, ant rankovių ryšėjo trispalvius raiščius, kuriuose buvo išsiuvinėti Gediminaičių stulpai, parašytos raidės ir žodžiai „LLA Vanagai“ arba tiesiog „Vanagai“.

²² J. Rutkiewicz, *Wojsko Litewskie 1918–1940*, Warszawa, 2002, s. 191, 172.

²³ *Už laisvę ir Tėvynę*, Vilnius, 2004, p. 149.

Kartu su šiais skiriamaisiais ženklais pasirodė ir pirmieji antsiuvai, kurie, kaip ir minėti raiščiai, buvo dėvimi ant kairės uniforminio munduro rankovės. Dar 1944 m. Lietuvos laisvės armijos partizanų tinklas apėmė beveik visą Lietuvos teritoriją. 1944 m. rugpjūčio mėn. iš Trakų ir Ukmergės apskričių partizanų buvo suformuota Didžiosios Kovos rinktinė, kuri ilgainiui išaugo į apygardą. Šios rinktinės partizanai dėvėjo lygiakraščio trikampio formos tamsaus atspalvio audinio antsiuvus, kurių centre puikavosi siuvinėta tautinė vėliava ir aplink palei antsiuvo kraštus išdėstytas užrašas „MANO JĖGOS IR DARBAS / TĖVYNĖS LAISVEI IR GARBEI / L. L. A. D. K. R.“²⁴ (Lietuvos laisvės armija, Didžiosios Kovos rinktinė – J. V.). Analogiškus antsiuvus dėvėjo ir Šiaurės vakarų Lietuvoje veikę LLA „vanagai“. Jų antsiuvas praktiškai buvo identiškas čia aprašytajam, tik šiek tiek skyrėsi užrašas: „Mano jegos ir darbas / Tėvynės laisvei ir garbei! / L. L. A. Vanagai“ (LLA – Lietuvos laisvės armija – J. V.). Žinomi dar keli panašios stiliškos antsiuvai (pavyzdžiui, su užrašu: „MŪSU JEGOS. ir DARBAI / TĖVINĖS LAISVEI ir GEROVE. / LIETUVA“, taip pat Vytauto apygardos partizano Antano Kraujelio-Siaubūno nešiotas antsiuvas su užrašu „MANO DARBAS IR / JĖGOS TĖVYNĖS / GEROVEI LIETUVAI“), kurie liudytų, kad jau 1944–1945 m. bandyta įgyvendinti kovotojų skiriamųjų ženklų sistemą. Šie antsiuvai dėl savo turinio buvo ne tik skiriamieji ženklai. Kartu jie rodė ir valstybinę priklausomybę.

Tuo pat metu partizanų uniformoje atsiranda ir kitokių ženklų – trispalvių trikampių²⁵. Tokiais antsiuvais 1945 m. balandį išsiskyrė Pietvakarių Lietuvoje veikęs Paliosos „Muškietininkų“ būrys²⁶. Remiantis išlikusiais originaliais eksponatais ir ikonografinė medžiaga galima pasakyti, kad šie trikampiai antsiuvai nebuvo vienodo dydžio, be to, jie buvo skirtingai pagaminti: vieni – iš vientisų trispalvių medžiagos juostelių, kiti – siuvinėti. Dalis jų papildomai buvo puošiami įvairiais valstybės simboliais, pavyzdžiui, Vyčio ženklu. Kita vertus, tikriausiai simboliška, kad būtent trispalvius trikampius uniforminius antsiuvus partizanai pradėjo nešioti bene anksčiausiai. Jie tarsi pakartojo panašių ženklų su nacionaline simbolika nešiojimo tradiciją, gimusią dar 1918 m., kai buvo pradėta kurti Lietuvos kariuomenė.

Kovoms intensyvėjant įvairių rinktinių partizanai nešiojo Vietinės rinktinės ar savisaugos batalionų karių dar 1942–1944 m. dėvėtus uniforminius gotikinio skydo formos trispalvius antsiuvus su užrašu „LIETUVA“ juoda-

²⁴ *Karas po karo. Ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.*, parodos katalogas, Vilnius, 2004, p. 21.

²⁵ N. Gaškaitė, A. Kašėta, D. Kuodytė, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 108.

²⁶ *Už laisvę ir Tėvynę*, Vilnius, 2004, p. 48–49.

me fone. Šie antsiuvai liko visiškai tokie pat arba buvo šiek tiek modifikuoti centre įsegus metalinį Vyčio ženkliuką ar išsiuvinėjus raidę P, kuri reiškė „partizanas“. Panašų antsiuvą dėvėjo Dainavos apygardos Spaudos ir propagandos skyriaus vadovas Lionginas Baliukevičius-Dzūkas. Jo antsiuvas skyrėsi nuo kitų viduryje įrašytomis raidėmis SP, kurios galėjo reikšti „Spaudos ir propagandos skyrius“, ir apačioje esančiais dviem horizontaliais šviesaus atspalvio brūkšneliais²⁷, kurių reikšmės nustatyti iki šiol nepavyko. Taip pat reikėtų pažymėti, kad pagal minėtą antsiuvą partizanai kūrė ir darė kitus panašios formos ir stiliškos antsiuvus. Juose priešinga kryptimi buvo išdėstomos trispalvės spalvos, pasitaikė, kad tai buvo daroma net atvirksčia tvarka. Užrašą „LIETUVA“ taip pat buvo stengiamasi atkartoti ir išsiuvinėti juodame fone antsiuvo viršuje arba užsiūti tokią juostelę įstrižai jau gatavo antsiuvo. Yra išlikęs panašus į minėtus antsiuvus, kuriame nėra užrašo „LIETUVA“. Jo centre išsiuvinėtas sidabrinės spalvos dvigubas Jogailaičių (Vyčio – J. V.) kryžius.

1946 m. vasarą buvo įvesta lietuviška kario uniforma²⁸. Iki tol kai kurie partizanų vadai imdavosi iniciatyvos, siekdami sunorminti uniforminius drabužius²⁹. Pavyzdžiui, žuvus Tauro apygardos vadui Zigmui Drungai-Mykolui-Jonui, naujasis apygardos vadas Antanas Baltūsis-Žvejys 1946 m. liepos 5 d. įsakymu Nr. 23 savo apygardoje savarankiškai įvedė Lietuvos kariuomenės uniformą³⁰, Vytauto apygardos Tigro rinktinės vadas Jonas Kamarauskas-Karijotas – uniformas ir skiriamuosius ženklus³¹. Taigi, uniformos reikšmė gerokai padidėjo: ji ne tik drausmino ir įpareigojo laisvės kovotojus, bet ir tapo privalomu atributu. Partizanai uniformas siūdindavosi pas kaimo siuvėjus, neretai net rizikuodami savo saugumu. Ryšininkės jų ieškodavo miestų turguose ir pirkdavo iš buvusių Lietuvos kariškių šeimų³². Kartu buvo organizuojama ir įvairių antsiuvų gamyba. Antsiuvai buvo rankų darbo, dažniausiai siuvinėti, įvairių skydo, trikampio, ovalo, apskritimo ar rombo formų.

Ilgainiui savo antsiuvus – skiriamuosius ženklus – turėjo kiekvienos apygardos partizanai. Jie žymėjo priklausomybę vienai ar kitai apygardai arba tiesiog rinkinei ir paprastai buvo dėvimi ant kairės uniforminio švarko ran-

²⁷ *Generolas Adolfas Ramanauskas-Vanagas*, Vilnius, 2008, p. 42; *Už laisvę ir Tėvynę*, Vilnius, 2004, p. 214.

²⁸ N. Gaškaitė, A. Kašėta, D. Kuodytė, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 107.

²⁹ Ten pat., p. 300.

³⁰ *Už laisvę ir Tėvynę*, Vilnius, 2004, p. 149.

³¹ N. Gaškaitė, A. Kašėta, D. Kuodytė, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 300.

³² Ten pat., p. 108.

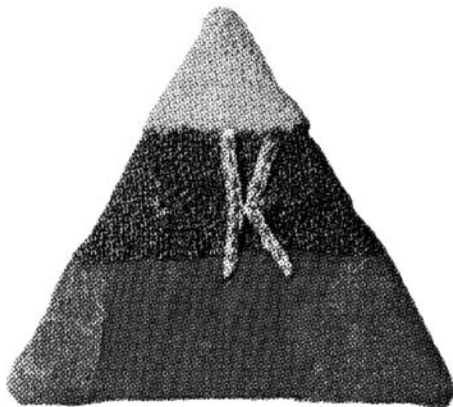
kovės. Greta įvairiausių antsiuvų partizanai ryšėjo raiščius su užrašais „Lietuvos partizanas“, kurių viduryje buvo siuvinėtas antsiuvo formos simbolis. Nepaisant aršių kovų ir sunkių sąlygų, gaminant partizanų simboliką ne tik stengtasi vaizduoti tautinius ir valstybės simbolius, rašyti skambius pasiaukojimą rodančius šūkius, bet ir bandoma išlaikyti individualią kiekvienos apygardos simbolikos sistemą.

1949 m. buvo pradėta galvoti apie partizanų organizacinių struktūrų centralizaciją. Šį procesą skatino ir tais pačiais metais priimta Ženevos konvencija, pagal kurią okupuoto krašto gyventojų teisė priešintis okupantams pripažįstama, jei laikomasi nustatytų kovos taisyklių: jai vadovauja atsakingas asmuo, viešai nešiojami atitinkami ženklai, matomi iš toliau, ir ginklai³³. Dėl to 1949 m. gegužės 19 d. įsakymu Nr. 13 LLKS Tarybos nutarimu buvo pakeistos karių laipsnių skiriamųjų ir kitų ženklų nešiojimo taisyklės, visuotinai įvestos Lietuvos Respublikos kariuomenės uniformos. Buvo leista turėti tik Lietuvos kariuomenėje ar LLKS suteiktų karių laipsnių ir kitus ženklus, antpečio gale turėjo būti skersai prisiūta 8 mm pločio žalios spalvos juostelė. Visiems pareigūnams ir eiliniams kovotojams uniformos, laipsnių ir pareigų ženklus nešioti tarnybos metu tapo privaloma³⁴.

Tauro apygardos partizanai nešiojo ovalo formos antsiuvus su tauro simboliu. Tauro apygardai priklausanti Geležinio Vilko rinktinė dėvėjo apvers-to trikampio nukirstais viršutiniais galais formos antsiuvą, kurio geltoname fone buvo vaizduojama tekanti raudona saulė, žalios spalvos Gediminaičių stulpai, virš kurių galų buvo siuvinėtos raidės G. V. R., reiškiančios jos pavadinimą – Geležinio Vilko rinktinė. Antsiuvo centre buvo vaizduojamas juodos spalvos staugiantis geležinis vilkas. Yra žinomi dar du šios rinktinės antsiuvų variantai. Vieno skydo formos antsiuvo centre vaizduojamas vilkas, įrėmintas ažuolo šakelėmis, po jo pilvu raidės GVR, kito žalios spalvos rombo formos antsiuvo centre – pilkos spalvos vilkas, įrėmintas tautinių spalvų (geltona, žalia, raudona) krašteliu. Dar vienas minėtos rinktinės antsiuvas buvo apskritimo formos. Jo centre buvo vaizduojamas rudos spalvos vilkas, Gedimino pilies ir Trijų Kryžių simboliai, antsiuvo apačioje baltame fone žalios raidės G. V. R., apjuostos ažuolo lapais su gilėmis. Kėstučio apygardos partizanų antsiuvas taip pat buvo skydo formos. Baltame fone skydelio centre puikavosi tautinių spalvų trispalvė varnelė kampu į apačią, virš kurios buvo siuvinėtas užrašas „Mūsų jėgos ir gyvybė tau Tėvyne Lietuva! LLAŠ“. Taip pat skydo formos antsiuvą turėjo Vyčio apygardos partizanai. Žaliame

³³ Ten pat, p. 123.

³⁴ N. Gaškaitė, A. Kašėta, D. Kuodytė, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai ...*, p. 108; „Tauro“ apygardos istorijos apžvalga, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1992, t. 3–4, p. 29.

3 pav. Kazimieraičio rinktinės partizano antsiuvas

antsiuvo lauke buvo vaizduojamas geltonos spalvos Jogailaičių kryžius. Vytauto apygardos partizanai nešiojo raudonos spalvos skydo formos nukirstais viršutiniais kampais antsiuvus, įstrižai iš kairės į dešinę perjuostus trispalve juoste. Skydo kraštuose buvo siuvinėtos simbolinės skydo kniedės. Kai kuriuose antsiuvuose papildomai centre buvo prisiūtas ar išsiuvinėtas baltos spalvos Jogailaičių kryžius. Dainavos apygardos partizanų antsiuvai buvo lygiakraščio trikampio formos, horizontaliai išdėstyti

tautinių spalvų (geltona, žalia, raudona), jo centre juodais siūlais buvo išsiuvinėta raidė K, kuri reiškė, kad jis priklauso Kazimieraičio rinktinės partizanui, ir raidė Š, žyminti Šarūno rinktinės partizaną.

Šarūno rinktinės partizanai taip pat ryšėjo baltus raiščius su užrašu „Lietuvos partizanas“, kurio centre buvo siuvinėtas savisaugos batalionų naudojamos formos antsiuvas su raide Š centre. Priskėlimo apygardoje buvo nešiojami tamsiai žalios spalvos rombo formos antsiuvai, kurių centre buvo įkomponuoti juodi, raudonais kraštais Jogailaičių kryžiai, primenantys nepriklausomybės laikais buvusį Vyčio Kryžiaus apdovanojimą.

1949 m. įkūrus LLKS ir įgyvendinant vieningos partizanų uniformos idėją buvo paskelbtas partizanų ženklų ir kepurės kokardos, taip pat pareigų ženklų konkursas³⁵. Iki šių dienų išliko keletas konkurso projektų. Vieną jų 1949 m. buvo parengusi Algimanto apygardos partizanė Joana Railaitė-Sluškienė-Neringa. Beje, tai vienintelė žinoma šio laikotarpio antsiuvo projekto autorė. Projekte buvo pateiktas partizanų pareigų žymėjimas ir LLKS antsiuvas – trispalvis, nukirstais kampais skydelis su viduryje pavaizduotu baltos spalvos Vyčiu ir dviem sukryžiuotais kalavijais, tarp kurių rankenų įrašytas skaičius 5 (Vytis – metalinis, skaičius simbolizavo gedulo ir kančios kovojant dėl laisvės metus – J. V.). Aplinkui skydelį juodame fone ratu geltonomis raidėmis buvo išdėstytas užrašas „LLKS / PER KRAUJĄ IR / KANČIAS Į

³⁵ *Karas po karo. Ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.*, parodos katalogas, Vilnius, 2004, p. 20.

LAISVĖ“. Projektą 1949 m. birželio 29 d. patvirtino Rytų srities vadas Antanas Sluška-Šarūnas, tačiau nėra tikslių duomenų, kad būtent šis projektas buvo įgyvendintas. A. Sluška-Šarūnas šį antsiuvą apibūdino kaip atitinkantį partizanų dvasią³⁶. Dar vienas išlikęs antsiuvo projektas taip pat priskiriamas Algimanto apygardos partizanams, tačiau jo autorystė nėra nustatyta. Tai skydo formos, raudonos spalvos antsiuvas, kurio centre pavaizduoti geltoni ažuolo lapai, virš jų – baltas Vytis, centre – žalios spalvos stačiakampis su raidėmis arba geltonomis gilėmis, žyminčiomis pareigas. Antsiuvo apačioje įrašytas skaitmuo 3 (gedulo ir kančios kovojant dėl laisvės metai – J. V.). Aplinkui antsiuvą geltoname fone užrašas juodomis raidėmis „VICTORIA / KRAUJU ATPIRKOM / LIETUVOS LAISVĖ“³⁷. Taip pat yra dar vienas labai panašios stilistikos antsiuvo projektas, tik be aplinkui išdėstyto užrašo, be to, antsiuvo apačioje įrašytas skaitmuo 4 (gedulo ir kančios kovojant dėl laisvės metai – J. V.). Šio projekto autorystė taip pat nenustatyta. Pagal išlikusius kitus pareigų žymėjimo antsiuvuose projektus ir pačius antsiuvus buvo nustatyta, kaip juose esančiuose stačiakampiuose buvo žymimos pareigos: raidės OSN – organizacinio sektoriaus narys, raidė P – partizanas, viena gilė – grandinis, dvi gilės – skyrininkas, trys gilės – būrio vado pavaduotojas, dvi sujungtos gilės – būrio vadas, dvi poros sujungtų gilių – kuopos vado pavaduotojas, trys poros sujungtų gilių – kuopos vadas, trys sujungtos gilės – rajono vadas, dvi poros po tris sujungtų gilių – rinktinės vadas, trys poros po tris sujungtų gilių – apygardos vadas, keturios kryžiumi sujungtos gilės – srities vadas³⁸. Išlikusi labai fragmentiška ikonografinė medžiaga leidžia daryti prielaidą, kad remiantis projektais dalis tokių antsiuvų buvo pagaminta ir nešiojama.

1953 m. pasibaigus partizanų kovoms, baigėsi ir dar vienas Lietuvos karių uniformos ir jos aksesuarų raidos etapas.

Lietuvos Respublikos kariuomenės antsiuvai 1990–2008 m.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Respublikos valstybingumą ir galvojant apie savos kariuomenės kūrimą, o kartu ir jos uniformą, prasidėjo naujas uniforminių antsiuvų raidos etapas. Dėl objektyvių priežasčių Lietuvos kariuomenės atkūrimo procesas užtruko³⁹. Pirmosios naujos karių uniformos pradedamos dėvėti tik 1990 m. lapkritį⁴⁰.

³⁶ 1949 06 29 Pareigų ir kepurės aprašymo dokumentas Nr. 233 iš partizanų archyvo, rasto Kaune, Marvelės g. 41, Genocido aukų muziejus, l. 99.

³⁷ *Kovoje už brangią Tėvynę: Algimanto apygardos partizanų istorija*, Panevėžys, 2008, p. 81.

³⁸ A. Dručkus, *Laukit, sugrįšim laisve nešini*, Kaunas, 1995, p. 130.

³⁹ Plačiau žr.: G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenė 1918–1998*, Vilnius, 1998, p. 97–143.

⁴⁰ J. Vaičėnionis, *Lietuvos karių ...*, p. 192–194.

1991 metų viduryje pradėti nešioti ir naujieji antsiuvai. Jie turėjo būti tvirtinami ant juodo uniforminio švarko kairės rankovės. Šiuos antsiuvus pirmieji iš karinių struktūrų pasigamino ir pradėjo dėvėti Mokomojo junginio kariai. Komendantinės kuopos antsiuvas buvo raudonos spalvos nelygia-kraščio skydo formos, jo viršutinė dalis vaizdavo tarpukario Gedimino pilies bokšto siluetą. Ši forma buvo paimta iš 1934 metų kariuomenės kokardos. Atkurtas pagal šį modelį kokardas tuo metu jau dėvėjo Lietuvos kariai. Antsiuvo centre – baltos spalvos Vytis, jo apačioje geltonomis raidėmis įrašyta „Komendantinė kuopa“. Kauno savanoriai taip pat išsiskyrė savu antsiuvu, kuriame buvo pavaizduotas Kauno pilies siluetas. Beveik tuo pat metu apvalius juodos spalvos su geltonu krašteliu antsiuvus, kurių centre buvo SKAT simbolis, pradėjo nešioti Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba (toliau – SKAT). Tai trikampis ženklas, kurio kampai baigiasi stilizuotų tulpių siluetu, su dviem sukryžiuotais kalavijais, ant kurių trispalvis 1918–1919 m. savanorio trikampis su baltos spalvos Gediminaičių stulpų ženkleliu viduryje. Šio ženklo prototipu buvo pasirinktas 1927–1940 m. gyvavusios Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos ženklas⁴¹. Antsiuvus sukūrė SKAT dizaineris Nerijus Treinys, o pagamino valstybinė įmonė „Ramunė“. Liepos mėnesį buvo parengti ir SKAT pareigybių ženklų projektai, kuriuos rugsėjo 25 d. patvirtino Krašto apsaugos departamento kolegija. Kartu pradėtos kurti ir pirmosios vėliavos. Beveik tuo pat metu Greitojo reagavimo motodesantinės brigados „Geležinis Vilkas“ kariai pradėjo ant kairės rankovės nešioti skydo formos emblemas su pilkos spalvos geležinio vilko atvaizdu, o ant dešinės – užsiūtą stačiakampę valstybės vėliavėlę. Pirmosiomis emblemomis išsiskyrė ir Lietuvos pasieniečiai⁴².

1992 m. lapkričio 19 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui Vytautui Landsbergiui pasirašius Lietuvos Respublikos kariuomenės atkūrimo aktą, kariuomenė įžengė į naują raidos etapą. Spartėjant įvairių jos struktūrų kūrimui pabandyta standartizuoti kariuomenės uniformą. Dar 1992 m. sausio mėnesį Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu buvo nustatytos laikinos karinės uniformos dėvėjimo taisyklės. Jose buvo reglamentuota ne tik uniforma, antpečiai ir laipsnių žymėjimo tvarka, bet ir atskiras tarnybas bei dalinius žymintys antsiuvai. Juos, skirtingai nei iki tol, buvo numatyta siūti ant dešinės uniforminių drabužių rankovės, o ant kairės – nešioti antsiuvus „Lietuvos Respublikos vėliava“ ir užrašą „Lietuva“. Pastarąjį privalėjo nešioti Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnai ir kariai, kuriems tarnybos metu tenka bendrauti su užsieniečiais. Patvirtintose

⁴¹ A. Astikas, *Lietuvos ordina, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, Vilnius, 1993, p. 240–241.

⁴² J. Vaičenonis, *Lietuvos karių ...*, p. 196.

taisyklėse kartu buvo nustatyta ordinų, medalių ir ženklų ant uniforminių drabužių nešiojimo tvarka⁴³. Didžiąją dalį kariuomenės padalinių ir tarnybų antsiuvų (Krašto apsaugos ministerijos, Gynybos štabo, SKAT, Karinių oro pajėgų, Karinių jūrų pajėgų, Priešlėktuvinės apsaugos, Aprūpinimo departamento, Centrinės medicinos tarnybos ir kt.) sukūrė jau minėtas dailininkas ir uniformų kūrėjas Nerijus Treinys. Sukurti klasicistinio skydo formos suapvalinta viršutine kraštine antsiuvai gaminti dvejopi. Spalvoti buvo skirti išeiginei ir kasdieninei, dvispalviai (juodos ir melsvos spalvos derinys) – lauko uniformai.

1994 m. balandį buvo nustatyti ir patvirtinti nauji uniformų nacionalinę priklausomybę pabrėžiantys antsiuvai „LIETUVA“. Sausumos pajėgų kariniai daliniai turėjo dėvėti baltą užrašą žaliame fone, Karinės oro pajėgos – geltoną užrašą mėlyname fone, Karinė jūrų flotilė – geltoną užrašą juodame fone. Tuo pačiu įsakymu patvirtintos ir Lietuvos Respublikos kariuomenės generolų aprūpinimo apranga ir amunicija normos, nustatytas generolo švarko apykaklės ženklas – ažuolo šakelės – pavyzdys ir užsibrėžta iki liepos 1 d. parengti karininko paradinės aprangos – kepurės, munduro, kelnių ir diržo su sagtimi modelius⁴⁴. Tais pačiais metais, prasidėjus Lietuvos Respublikos integracijos į NATO procesui, liepos 17 d. į Daniją mokyti buvo išsiųstas pirmasis Lietuvos taikdaryų būrys, kad pasirengtų taikos palaikymo misijai Kroatijoje. Į misiją 32 karių būrys kodiniu pavadinimu „LITPLA-1“ buvo išsiųstas rugpjūčio 22 d. Misijoje dalyvavę kariai ant uniformų dėšinės rankovės turėjo dėvėti standartinį Jungtinių Tautų apskritimo formos šviesiai mėlynos spalvos antsiuvą, o ant kairės – siuvinėtus valstybinę priklausomybę žyminčius antsiuvus „LITHUANIA“ ir „Valstybės vėliava“⁴⁵.

Bėgant laikui buvo pradėta krašto apsaugos sistemos pareigūnų aprangos reforma. 1994 m. gegužės mėnesį, siekiant paspartinti reformos procesą, buvo sudaryta nuolatinė Karių aprangos reformos komisija prie Lietuvos Respublikos kariuomenės Generalinio štabo. Komisijos pirmininku buvo paskirtas Generalinio štabo viršininko pavaduotojas plk. Algimantas Zabulionis, nariais – mjr. Romas Malinauskas, kpt. Gintautas Surgailis, kpt. Albinas Tamulaitis, vyr. ltn. Arūnas Virbila, kmdr. ltn. Vytautas Sercevičius, kpt. Vidmantas Majauskas, mjr. Algirdas Stulginskis, mjr. Viktoras Aleksandravičius ir atsakingasis komisijos sekretorius kpt. Juozas Zažeckis. Šiai komisijai kartu teko

⁴³ *Karinės uniformos dėvėjimo laikinos taisyklės*, 1992, p. 9.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos (toliau – LR) KAM įsakymas, Vilnius, 1994 04 05, Nr. 209.

⁴⁵ 1994 m. rugpjūčio 22–1995 m. vasario 15 d. misijoje Kroatijoje dalyvavusio pirmojo Lietuvos kariuomenės taikos palaikymo būrio „LITPLA-1“ vado kpt. Artūro Chrapko uniforminiai antsiuvai, Vytauto Didžiojo karo muziejus, daiktų rinkiniai, E-6686/1-4.

pareiĝa aprobuoti naujai kuriamus kariuomenės uniforminius antsiuvas. Po aprobavimo procedūros naujieji antsiuvai buvo tvirtinami krašto apsaugos ministro. Išimtyms taikytos antsiuvas, kuriuose vaizduojami Lietuvos Respublikos valstybiniai simboliai – Vytis, Gediminaičių stulpai, Jogailaičių kryžius. Tokių antsiuvų projektai turėjo būti teikiami derinti Lietuvos heraldikos komisijai prie Lietuvos Respublikos Prezidento. Gavus šios komisijos pritarimą, toliau šie antsiuvai, kaip ir kiti, buvo tvirtinami krašto apsaugos ministro. 1995–1997 m. į kariuomenės uniforminių antsiuvų kūrimo procesą įsitraukė ir daugelis kitų dailininkų bei dizainerių. 1995 m. Vytauto Didžiojo atskirojo jėgerių bataliono antsiuvą sukūrė Šarūnas Vitonis⁴⁶, Puskarininkių mokyklos – Darius Tumšys, 1996 m. 7-ojo Pamario dragūnų gynybos bataliono – Mindaugas Šmitas⁴⁷, Taikos palaikymo pajėgų mokymo centro – Alfredas Šriubėnas⁴⁸, Centrinio poligono – Liudas Gedminas⁴⁹, 1997 m. Lietuvos karo akademijos – Romas Karpavičius, buvo sukurti dar daug kitų antsiuvų, kurių autorystė iki šiol nenustatyta. Iš jų paminėtini 1995 m. patvirtintas Atskirojo komendantinio bataliono tarnybos⁵⁰ antsiuvas, 1996 m. patvirtintas Arsenalo⁵¹ antsiuvas, 1997 m. KAM Antrojo departamento⁵² antsiuvas. Taip pat reikia pažymėti, kad antsiuvų kūrėjai ir atskirų kariuomenės dalinių vadovybė kūrybinio proceso metu neretai pagalbos kreipdavosi į Vytauto Didžiojo karo muziejų, kur ieškant optimaliausio ir labiausiai priimtino antsiuvo varianto buvo konsultuojami muziejaus skyriaus vedėjas Arvydas Pociūnas. Kaip vieną tokių galima paminėti Vytauto Didžiojo atskirojo jėgerių bataliono antsiuvą, kurio idėja buvo subrandinta VDKM.

2001 m. pradžioje Krašto apsaugos ministerijoje vyriausioju kariuomenės vadovybės dailininku pradėjo dirbti dizaineris, savanoris Liudas Gedminas. Per kelerius metus jis sukūrė ne tik įvairių uniforminių ženklų, emblemų, vėliavų, apdovanojimų, bet ir daugelį šiandieninės kariuomenės bei KAM atskirų tarnybų antsiuvų, kurių stilistikoje vyrauja savitas kalavijo simbolis. Iš L. Gedmino sukurtų antsiuvų minėtini Lietuvos kariuomenės orkestro, Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos mokomojo pulko, LITPOLBAT, Sausumos pajėgų, Generolo Romualdo Giedraičio artilerijos bataliono, Mokymo ir doktrinų valdybos, Sandėlių tarnybos, Logistikos valdybos, Specialiųjų operacijų pajėgų, Ypatingos paskirties tarnybos, Lie-

⁴⁶ LR KAM įsakymas Nr. 345, 1995 05 18.

⁴⁷ LR KAM įsakymas Nr. 187, 1996 03 22.

⁴⁸ LR KAM įsakymas Nr. 329, 1996 05 30.

⁴⁹ LR KAM įsakymas Nr. 586, 1996 09 18.

⁵⁰ LR KAM įsakymas Nr. 266, 1995 04 13.

⁵¹ LR KAM įsakymas Nr. 746, 1996 11 13.

⁵² LR KAM įsakymas Nr. 673, 1997 07 23.

4 pav. Lietuvos kariuomenės antsiuvas

tuvos kariuomenės Ordinariato, Generolo Adolfo Ramanausko kovinio rengimo centro, Finansų ir turto tarnybos, Infrastruktūros plėtros departamento, Vilniaus įgulos karininkų ramovės uniforminiai antsiuvai.

2002 m. birželio 12 d. Vyriausybė įteisino ištisą dešimtmetį kurtą Lietuvos karių uniformą ir skiriamuosius ženklus. Tačiau karių uniforma, o kartu ir jos skiriamieji ženklai toliau kito. 2002 m. rudenį buvo sukurtas naujas lauko uniformos raštas, o atspalvis pritaikytas Lietuvos gamtos sąlygoms⁵³. Lietuvos kariams vykstant į tarptautines taikos palaikymo misijas Afganistane ir Irake teko

ne tik ieškoti naujo lauko uniformos atspalvio, bet ir audinį pritaikyti tų kraštų sąlygoms. Atsižvelgiant į karių pastabas ši „dykumų“ lauko uniforma buvo tobulinama: tikslinamos spalvos, patogiausios išdėstomos kišenės. Kartu su šiomis uniformomis buvo pagaminti pagal jos atspalvius atitinkami lauko uniformos antsiuvai.

Apžvelgus devyniasdešimt metų Lietuvos karių uniformų antsiuvų raidą galima būtų skirti keturis ryškesnius etapus: 1) 1918–1940 m.; 2) 1941–1945 m.; 3) 1944–1953 m.; 4) 1990–2008 m.

Pirmasis (1918–1940 m.) apėmė Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį, kartu ženklino ir uniforminių antsiuvų nešiojimo pradžią. Nors įvairių pasaulio valstybių kariuomenės jau turėjo uniforminių antsiuvų nešiojimo tradicijas, Lietuvoje tokio tipo skiriamieji ženklai buvo naudojami fragmentiškai. Dažniausiai jie simbolizavo įvairių tarnybų karių specializaciją.

Antrasis laikotarpis žymi Antrojo pasaulinio, tiksliau Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, karo metus, kai lietuviams teko vilkėti svetimų valstybių kariuomenių uniformas. Tuo metu vyravo antsiuvai, kurie simbolizavo įvairių karinių dalinių nacionalinę priklausomybę.

⁵³ Plačiau žr.: D. Sutkus, Nacionalinis kamufliažas: privalumai ir trūkumai, *Kardas*, 2007, nr. 4, p. 50–56.

Trečiasis laikotarpis apima Lietuvoje vykusį partizaninį karą su sovietine okupacija. Jo pradžia sutampa su Antrojo pasaulinio karo veiksmų pabaiga. Su Lietuvos karių uniformos skiriamųjų ženklų nešiojimu tai susiję, tačiau ne tapatūs laikotarpiai. Partizaninių kovų metais uniforminių antsiuvų nešiojimo tradicija Lietuvoje, palyginti su Pirmosios Respublikos laikotarpiu, gerokai sustiprėjo. Būta bandymų įvesti vieną antsiuvų sistemą. Partizanų nešiojamuose antsiuvuose vyravo nacionalinė simbolika, taip pat ir šūkių bei įvairūs elementai (raidės, gyvūnų figūros), nusakantys kario priklausomybę struktūriniam padalinii (dažniausiai rinkinei), rečiau žymintys einamas pareigas.

Ketvirtasis laikotarpis siejamas su Lietuvos Respublikos atkūrimu ir jos atkurtos kariuomenės uniformos raida iki 2008 m. Jis išsiskiria naudojamų uniforminių antsiuvų gausa ir atitinka bendrąsias pasaulines analogiškų skiriamųjų ženklų nešiojimo tendencijas. Stilistiniu požiūriu kariuomenės dailinių ir tarnybų antsiuvai nesudaro vienos sistemos. Tai lėmė daugelį metų vykusio kūrybinio proceso, kurio autoriai buvo įvairūs dailininkai ir dizaineriai, turintys savo išskirtinį braižą, ypatumus. Kita vertus, pačios karių uniformos kaita darė tiesioginį poveikį ir antsiuvų raidai.